

Adam Kozak

"Historyczno-topograficzny atlas
miast śląskich" =
"Historisch-topographischer
Atlas schlesischer Städte", opr.
Grzegorz Strauchold, Rafał
Eysymontt, Marburg 2016 : [recenzja]

Roczniki Historyczne 82, 274-276

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

społeczną krytykę tego proceduru, wzbogacając tekst o tabelę z wykazem 29 *cessationes*, jakie miały miejsce na Uniwersytecie Paryskim w latach 1253-1499. Artykuł wcześniej ukazał się w języku francuskim w księdze pamiątkowej dla prof. Jacques'a Vergera (*Universitas scholarium. Mélanges offerts à Jacques Verger par ses anciens étudiants*, Genève 2011, s. 73-102). Martin Gierl na podstawie swojej świeżo wydanej monografii Johanna Christoph Gatterera (1727-1799), profesora historii w Getyndze, zarysował jego ideał wszechstronnej krytycznej nauki opartej na naukach pomocniczych (*Mit der Hilfe von Wissenschaften. Johann Christoph Gatterers Objektivierung der Geschichte mithilfe von Hilfswissenschaften*, s. 277-300). Być może tekst umieszczono w tej części tomu ze względu na odniesienie do ideałów oświecenia, tworzy on jednak dobre pendant do wcześniejszych rozważań M. Flüssela i K. R. Eskildsen. Ciekawą analizę porównawczą praktyki przyznawania doktoratów honorowych dla polityków w Stanach Zjednoczonych i Niemczech przeprowadziła Charlotte A. Lerg (*Die Ehrendoktorwürde im Dienste der transatlantischen Diplomatie. Politische Dimensionen einer akademischen Praxis im 20. Jahrhundert*, s. 301-322). Wyróżnienie to od zawsze spełniało szczególną rolę w kreacji prestiżu świata akademickiego i zarazem w budowie jego więzi ze społeczeństwem, ale zupełnie inaczej pojmowane było w Europie (przede wszystkim jako nagroda za wartości naukowe) i w USA (nagrada za zaangażowanie społeczne, etos obywatelski, mecenat). Autorka pokazuje, jaką rolę doktoraty honorowe odgrywały w dyplomacji, szczególnie w budowie powojennych relacji amerykańsko-niemieckich. Ostatni tekst, równie dobrze pasujący do części wcześniejszych, Sonja Palfner i Ulla Tschida poświęciły humanistyce cyfrowej (*Digital Humanities – Wissenschaft in Arbeit*, s. 323-341). Zestawiając powstałą w latach siedemdziesiątych XX w. bazę TUSTEP (Tübinger System von Textverarbeitungsprogrammen) z systemem TextGrid, autorki pokazują, jakie gigantyczne możliwości w badaniach nad tekstami rodzą się wraz z rozwojem informatycznym w dobie internetu. W prezentacji powstających projektów i grup badawczych nie wychodzą jednak poza inicjatywy niemieckie. Całości tomu, inaczej niż w latach poprzednich, nie wieńczy podsumowanie. Zamyka go wykaz autorów oraz osobne indeksy osobowy i miejscowy.

Trzeba wysoko ocenić wartość materiałową wielu tekstów, mimo zdarzających się powtórzeń z wcześniejszych publikacji autorów czy zawężania perspektywy porównawczej na niekorzyść Europy Południowej i Środkowej. Przejawiany dawniej przez organizatorów konferencji zamiar wyzbycia się europocentrycznego punktu widzenia był od początku trudny do realizacji. Widocznym problemem jest zawężenie grona autorskiego, co skutkuje pewnymi lukami tematycznymi. Dominują teksty dotyczące nauk społecznych, gdzie wszak, mimo zmian, mamy do czynienia z dużą ciągłością i konserwatyzmem form; tymczasem w dziedzinie nauk ścisłych i przyrodniczych zaszła prawdziwa rewolucja, która jednak w niniejszym tomie nie znalazła drobnego nawet oddźwięku. Jak zwykle tom spełnia jednak znakomicie rolę inspirującą dzięki otwartości metodologicznej przy zachowaniu rzetelności warsztatowej, przełamywanie stereotypów i dawnych „wiodących narracji”, ujęcie interdyscyplinarne w „długim trwaniu” od średniowiecza do współczesności – co stanowi o wysokiej wartości całej serii.

Maciej Zdanek (Kraków)

Historyczno-topograficzny atlas miast śląskich / Historisch-topographischer Atlas schlesischer Städte / Historical-Topographical Atlas of Silesian Towns, t. 5: Wrocław / Breslau, wyd. Peter Haslinger, Wolfgang Kref, Grzegorz Strauchold, Rościśław Żereli, opr. Grzegorz Strauchold, Rafał Eysymontt, Verlag Herder-Institut, Marburg 2016, ss. 80.

Prezentowany tom stanowi kolejną już część ukazującego się pod auspicjami Instytutu Herdera od 2010 r. Historyczno-topograficznego atlasu miast śląskich. Nie jest to pierwsza inicjatywa w zakresie przedstawiania historii miast śląskich w formie atlasów historycznych: kilka miast uwzględnionych zostało w ramach *Deutscher Städteatlas* (Opole [1979], Wrocław, Ząbkowice i Złotoryja [1987]), od 2001 r. pod patronatem Międzynarodowej Komisji Historii Miast

wydawany jest poświęcony Śląskowi tom IV Historycznego atlasu miast polskich (dotąd 11 zeszytów), rok później zaś w Würzburgu ukazała się nieco innego charakteru praca Fritza R. Barrana, Städte-Atlas Schlesien. W recenzowanej serii Historyczno-topograficznego atlasu miast śląskich wydano natomiast jak dotąd zeszyty prezentujące Görlitz/Zgorzelec (opr. Christoph Waack, 2010), Opole (Krystian Heffner i Wolfgang Kreft, 2011), Węgliniec (Jacek Dębicki, 2012) oraz Nową Sól (Hans-Jürgen Klink i Jolanta Rusinowska-Trojca, 2013). Zasadniczy cel wydawnictwa stanowi przede wszystkim „przedstawienie rozwoju przestrzennego i jego aspektów topograficznych 34 reprezentatywnie wybranych miast na terenie Śląska jako regionu historycznego, od początków industrializacji po obecny okres transformacji”, opisanie przemian otaczającego poszczególne ośrodki krajobrazu kulturowego oraz interpretacja i objaśnienie współczesnego, planowanego rozwoju w epoce przemysłowej. We wszystkich tomach, dla umożliwienia późniejszych badań porównawczych, zastosowano identyczny układ treści – zeszyty rozpoczynają się częścią opisową, podzieloną na 3 rozdziały: 1) Położenie geograficzne; 2) Historia miasta do końca XVIII w.; 3) Rozwój miasta na przestrzeni XIX–XXI w. (wyróżniono tu 5 podokresów: 1815-1870, 1871-1918, 1919-1945, 1946-1989, od 1990); po niej następuje edycja historycznych map (z ok. 1830, 1900, 1940, 1975 i 2000 r.) oraz montaż zdjęć lotniczych (współczesnych oraz unikatowych fotografii ze zbiorów Instytutu Herdera z przełomu 1944 i 1945 r. ukazujących miasta śląskie jeszcze przed zniszczeniami ostatniej fazy wojny) w jednolitej skali 1:25000 (ich odpowiednią prezentację umożliwia wydawanie zeszytów w formacie A3; przy okazji można zauważyć, że szerokie wykorzystanie historycznego materiału kartograficzno-historycznego odróżnia omawiany atlas od przywoływanego wyżej Historycznego atlasu miast polskich, który stawał raczej na opracowane współcześnie mapy starające się rekonstruować dawną przestrzeń miejską). Całość uzupełnia każdorazowo mapa faz rozwoju przestrzennego miasta oraz bibliografia. Z uwagi na międzynarodowy charakter projektu atlas ukazuje się w kilku wersjach językowych. Tomy 1-4 posiadały równoległy tekst niemiecko-polski; w przypadku tomu 5 zdecydowano się na wydanie osobnych zeszytów w języku polskim, niemieckim i dodatkowo angielskim.

Papierowym wydaniom atlasu towarzyszy interaktywna wersja elektroniczna (<www.herder-institut.de/staedteatlas_schlesien/atlas.html>), gdzie obok szczegółowego opisu założeń projektu czy pełnej listy planowanych tomów, znaleźć można przede wszystkim cyfrową wersję pierwszych dwóch opublikowanych tomów (niestety nigdzie nie podano, kiedy zostaną wprowadzone kolejne). Umożliwia ona oczywiście wygodniejsze przeglądanie zgromadzonego materiału kartograficznego (nakładanie na siebie map pochodzących z różnych okresów; możliwe jest też ich powiększanie lub pomniejszanie, niestety w bardzo ograniczonym zakresie, co w przypadku nowszych map topograficznych powoduje, że nie wszystkie szczegóły są czytelne). Zauważyć też wypada, że wersja on-line, choć przygotowana starannie, zawiera stosunkowo niewiele danych – część opisowa została tu ograniczona do minimum, zrezygnowano z reprodukcji zdjęć lotniczych, brak jest też możliwości wyszukiwania.

Na przykładzie tomu „wrocławskiego” przygotowanego przez Grzegorza Straucholda i Rafała Eysymonta można przyjrzeć się, jak wygląda realizacja ambitnych celów serii w praktyce. Część opisowa jest, jak na znaczenie omawianego ośrodka, stosunkowo krótka: komentarz merytoryczny zajmuje s. 6-43 (aczkolwiek pamiętać trzeba, że wcześniejsze zeszyty, z tekstem polsko-niemieckim, były jeszcze skromniejsze i liczyły sobie w całości po ok. 50 stron). Trudno było w tym zakresie pomieścić wszystkie istotne dane. Widać to chociażby w rozdziale: Historia miasta do końca XVIII w. (s. 8-15), w którym nie odniesiono się chociażby do sporów o datę pierwszej lokacji na prawie niemieckim (jednoznacznie przyjęto, że nastąpiła ona dopiero z inicjatywy księcia Bolesława Rogatki na krótko przed 10 III 1243 r. [s. 10]), skupiono się zaś, w zgodzie z duchem wydawnictwa, lecz wbrew tytułowi rozdziału, na poszerzaniu terytorium miasta oraz najważniejszych wznoszonych wówczas budowli. Brak więc bliższych informacji o ustroju miasta, mieszczanach czy przynależności politycznej. Zbyt słabo zaznaczona wydaje się też wielka rola Wrocławia i jego rozkwit w późnym średniowieczu. Rozwój miasta w XIX-XXI w. (s. 16-43) naszkicowany jest natomiast starannie (wspomnieć można tu chociażby o konsekwentnym podawaniu niemieckich i polskich nazw ulic, budynków i punktów topograficznych), nie jest to też proste wyliczenie kolejno włączanych w obręb administracyjny Wrocławia obszarów

oraz najważniejszych inwestycji, lecz także próba wyjaśnienia ich znaczenia dla dziejów miasta. Wiele miejsca poświęcono okresowi II wojny światowej (s. 28-31) i późniejszej odbudowy (s. 32-35), dokładnie opisując gigantyczną skalę zniszczeń i „całkowitej wymianę ludności”. Pewne wątpliwości budzi ostatni z podrozdziałów (okres od 1990 r., s. 38-43), gdzie spotkać można stwierdzenia bliższe dyskursowi publicystycznemu (reklamowemu?) niż naukowemu („imponujący Stadion Miejski” – s. 41; „miasto osiągnęło najwyższą w swej dotychczasowej historii rangę ponadregionalną” – s. 42). W pracy, która tak wiele uwagi poświęcono urbanistyce, należałoby spodziewać się również próby odpowiedzi na pytanie, czy sposób powojennego planowania zabudowy we Wrocławiu wpłynął na zasięg i wielkość strat powstałych podczas powodzi w 1997 r. (s. 40).

Na s. 44-77 zgromadzono bogaty materiał kartograficzny, który stanowi największy walor atlasu. Składają się na niego plany śródmieścia Wrocławia (z 1932 i 2015 r., s. 44-45), edycja niepublikowanych (choć dobrze znanych badaczom dziejów regionalnych) pruskich map topograficznych (montaże arkuszy Urmesstischblätter z lat 1826-1831 oraz Messtichblätter z lat 1886-1934, s. 46-57), montaż pionowych zdjęć lotniczych z lat 1944-1945 (s. 57-61) oraz reprodukcje powszechnie dostępnych polskich map topograficznych z lat 1979-2010 (s. 62-73). Całość zamyka przygotowana na potrzeby atlasu mapa rozwoju przestrzennego Wrocławia (s. 74-77) od okresu grodowego do współczesności (nieadekwatny jest więc tytuł mapy ze s. 75, który zawęża cezurę chronologiczną do XIX-XXI w.). Ze względu na przyjęcie jednolitej skali 1:25000 zebrany materiał pozwala łatwo śledzić rozrost i zmiany struktury przestrzennej miasta. Ubolewać należy natomiast, że prezentowane mapy i zdjęcia zostały pozostawione przez Wydawców bez komentarza krytycznego, nigdzie nie zwrócono też uwagi na możliwości badawcze, jaki stwarza ten materiał (tekst komentarza ze s. 16-43 nie odnosi się właściwie do map z drugiej części tomu). Wyjątek uczyniono jedynie dla wojennych fotografii lotniczych (kapsułki na s. 59, gdzie porównano fotografie oraz plany miasta z tego okresu, co pozwoliło ukazać skalę interwencji cenzury w ówczesne wydawnictwa kartograficzne).

Na wyróżnienie zasługuje szata graficzna atlasu. W pracy wykorzystano aż 74 ilustracje (widoki miasta, ryciny i zdjęcia budynków, wykresy) oraz 40 map (obok tych omówionych wyżej na s. 8-44 reprodukowane są liczne historyczne i współczesne plany miasta bądź jego fragmentów). Podkreślić należy też, że opracowanie próbuje uzupełnić lukę w badaniach nad rozwojem przestrzennym miasta w XX i XXI (Atlas historyczny miast polskich, t. IV: Śląsk, z. 1: Wrocław, red. M. Młynarska-Kaletynowa, Wrocław 2001, zatrzymuje się na 1918 r.).

Prezentowany tom Historyczno-topograficznego atlasu miast śląskich budzi mieszane uczucia. Z jednej strony czytelnik otrzymuje atrakcyjne wizualnie, starannie opracowane graficznie wydawnictwo, które dodatkowo przynosi publikację pewnej liczby niedrukowanego dotąd, dobrze dobranego materiału ikonograficznego i kartograficznego. Niestety w parze z tym idzie bardzo ogólnikowy komentarz, który nie tylko powtarza znane już fakty, ale również nie pomaga dostrzec walorów reprodukowanych map. Wydaje się zatem, że koncepcja wymaga pewnych korekt. Przede wszystkim należałoby zastanowić się, czy przygotowywanie rysu historycznego dziejów ośrodka do XVIII w. ma w takiej formie sens; być może wystarczyłoby tu odesłanie do podstawowej literatury. Ponadto część poświęcona rozwojowi przestrzennemu miasta od 1815 r. winna być mocniej skorelowana z publikowanym później zestawem map i zdjęć lotniczych, tak by maksymalnie wyzyskać prezentowany materiał (on sam zaś powinien być choćby pokrótce omówiony ze źródłoznawczego punktu widzenia).

Adam Kozak (Poznań)